

A KOLOZSVÁRI BÖLCSÉSZKAR ÉS TERMÉSZET- TUDOMÁNYI KAR HALLGATÓSÁGÁNAK FELEKEZETI REKRUTÁCIÓJA (1872–1918)

Nagy Péter Tibor

Professzorok háza, Felsőoktatási Kutatóintézet

Az egyetemi hallgatóság és diplomásréteg rekrutációja a társadalomtörténet, illetve az oktatásszociológia klasszikus témája. Magyarországra nézve már a két háború között megjelentek *Asztalos* (1932) és *Laky* (1932) könyvei a korabeli egyetemi hallgatókról; *Andorka* (1979) pedig a történet-szociológiai elemzések egyik első darabja. Magyarországon az egyetemi képzés mindig erősen Budapest-központú volt, még azt követően is, hogy az 1870-es évektől kezdve Erdély fővárosában egy új egyetem épült ki.

Ez az új egyetem azonban nem egyszerűen kisebb és fiatalabb, mint a budapesti, de számos sajátos strukturális, illetve a képzés tartalmát érintő vonatkozása is ismeretes. A legfontosabb sajátosság, hogy Budapesttel – s a legtöbb hagyományos egyetemmel – ellentétben önálló természettudományi karral rendelkezik. Fontos sajátosság továbbá, hogy a történetileg katolikus jellegű Budapesti Egyetemmel szemben nincsen semmiféle felekezeti elkötelezettsége, ami – ha elfogadjuk, hogy a Budapesti Egyetem legalábbis oktató-rekrutációs szempontból kedvez a katolikusoknak – a Kolozsvári Egyetem esetében logikailag protestáns felülreprezentációt kellett volna, hogy előidézzon.

Az egyetem társadalmi összetételéről szóló elemzésünk a bölcsészkarra és természettudományi karra koncentrál. (Az orvosi karról *Karády Viktor* és *Lucian Nastasa* 2004-ben jelentetett meg monográfiát.) Ugyanakkor indokoltnak tartjuk, hogy a két kart együtt vonjuk elemzés alá: egyrészt mert – a jogi karral és orvosi karral ellentétben – e kar specialitása, hogy nem minden végzettje rendelkezik doktori címmel, másrészt mert mind a két kar végzettjeinek fő elhelyezkedési lehetősége a középiskolai és a kulturális-tudományos szféra (s nem a gazdaság vagy az államigazgatás), harmadrészt pedig, mert a hazai közgondolkodásra erőteljesen hatott, hogy a diplomások elsöprő többségét képző budapesti egyetemen csak bölcsészkar volt, ahol a humán- illetve társadalomtudósok mellett természettudósokat is képeztek. 1892/93-ban például Kolozsvárott 80 BTK-s és 40 TTK-s hallgató volt, ezzel szemben Budapesten 373 bölcsészhallgató (Magyar Statisztikai Évkönyv, 1894, 294. o.). Vagy: az 1901/02-es tanévben a kiadott bölcsészstanári oklevelek száma 33 (Kolozsvár) illetve 65 (Budapest), a természettudományi okleveleké 11 illetve 38 volt, míg doktori szigorlatra Kolozsvárott 16-szor, Budapesten 43-szor került sor (Magyar Statisztikai Évkönyv, 1903, 380. o.). Mindez azt mutatja, hogy Budapest a képzési piac kétharmadát stabilan uralta. (A természettudományok különbözőségét

persze itt is érzékelték, ezért a természettudományi szakokra reáliskolai érettségivel is jelentkezni lehetett.)

Az egyetem két karának társadalmi összetételét egy olyan kutatássorozat keretében fogjuk megvizsgálni, melynek eredményeképpen hamarosan – többek között – a teljes 1850 és 1918 közötti diplomás népesség prozopográfiai elemzése lehetségessé válik. Az adatfelvételt elvégző *Lucian Nastasa* a rendelkezésünkre bocsátotta a BTK és TTK hallgatóiról készített, prozopográfiai elemzésre szánt szövegfile-t, amelyet jelen vizsgálatunk céljából kódolt adatbázissá alakítottunk át. A tanulmányban felhasznált adatbázis tehát a kolozsvári reál- és humán-bölcsészhallgatóság teljes körét tartalmazza. – Jelen kutatássorozat *Karády Viktor* 1970-es években elkezdett adatfelvételeinek, s a magam 1990-es években elkezdett adatfelvételeinek a folytatását, illetve az egyik már elkészült adatbázis elemzését jelenti. Itt több, különböző forrásokból finanszírozott (OTKA, OKTK, PTE, CEU, NKFP), részben *Karády Viktor*, részben általam vezetett kutatás összekapcsolásáról van szó, amelyhez a CEU, a WJLF, az FKI, illetve a PTE jelent szervezeti keretet.

A társadalmi összetétel ábrázolásának lehetséges megközelítései

Az egyetemi hallgatóság társadalmi összetételét több fontos változó alapján írhatjuk le. Ezek egy része klasszikus szociológiai háttérváltozó.

1) A hallgató névjellege a vezetéknev alapján, ami – legalábbis a hallgató szülei vagy nagyszülei vonatkozásában – etnikai adatot szolgáltat. (Nagy biztonsággal el lehet különíteni a szláv jellegű, német jellegű és román jellegű neveket egymástól. Ennél lényegesen bizonytalanabb a nemesi és nem nemesi nevek elválasztása. A *Nagy Iván* (1857-1868) által összeállított nemesi családlisztában a nemesi családnevek között a leghétköznapibb írásmódú és legprofánabb jelentésű nevek is előfordulnak. A klasszikus név-markerek – mint például az „y” a családi név végén – hiánya önmagában nem elegendő a nem nemesi származásúak meghatározására.)

2) A hallgató keresztnévének jellege.

3) A hallgató névváltoztatása, ami – amennyiben nem magyar névjellegű személyek magyar jellegű névre változtatták nevüket – a magyarosodás fontos jelzése lehet, így alkalmas arra, hogy az etnikai jelleget tovább finomítsuk.

4) A hallgató bárói, grófi rangjára utaló adat.

5) A hallgató születési helye, részben a konkrét településhez, részben megyéhez, régióhoz sorolhatósága alapján, s természetesen a település számos egyéb tulajdonságát – méretét, multi-etnikai illetve multi-konfesszionális jellegét, iskolavárosi mivoltát stb. – figyelembe véve. Egy korábbi OTKA kutatásom melléktermékeként elkészült az a több mint 13000 soros adatbázis, amely a történelmi Magyarország településeit ilyen szempontból jellemzi.

6) A hallgató születési éve, amelynek alapján különböző generációk eltérő tulajdonságait vázolhatjuk fel.

7) A hallgató születési hónapja és napja, ami a gyakori nevű személyek megkülönböztetését teszi lehetővé.

8) A hallgató anyanyelve, különösen összevetve az 1., 2. és 3. pontból kikövetkeztethető etnikai jegyekkel. Az anyanyelvi adat a kolozsvári anyakönyvek különös értéke, amire más intézményeknél alig találhatunk példát.

9) A hallgatók vallása. Ezt az adatot, mint lehetséges faktort, a háború előtti statisztikai elemzések igen fontosnak tartották, s társadalomtörténeti jelentőségét *Karády* műveiből ismerjük (lásd pl. *Karády*, 2000a; 2000b; 2002; *Karády és Nagy*, 2004; megjelenőben)

10) A hallgató eltartójának névjellege – különös tekintettel az 1., 2., 3. és 8. pont eredményeire.

11) A hallgató eltartójának doktori címe, mint általános elitjelzés.

12) A hallgató eltartójának foglalkozása, mely adat alapján a doktori címmel nem rendelkező, egyetemet zömében nem végzett csoportok belső rétegződését vizsgálhatjuk.

13) A hallgató eltartójának lakhelye, összevetve természetesen az 5. pont regionális tanulásaival.

14) A hallgató eltartója és apja közötti különbözőség, a néhai apa társadalmi státusza.

A változók másik része az egyetem előtti iskolai pályára vonatkozik.

15) A középiskola-végzés helye, összevetve az 5. és 13. pont regionális összefüggéseivel.

16) A középiskola fenntartója, összevetve a 9. ponttal – azaz azzal, hogy felekezetének megfelelő iskolát választottak-e a tanuló szülei vagy gyámja. Ez a változó a család szekularizációjának elég jó fokmérője lehet.

17) A középiskolai érettségi időpontja, amely a 6. ponttal összevetve az évvesztés társadalmi összefüggésrendszeréről informál.

18) A középiskola típusa, ami a klasszikus vagy reálműveltség iránti elkötelezettség jelzése – s természetesen maga a konkrét iskola, melynek alapján az elitiskolákból jöttek csoportját különböztethetjük meg.

Nem a társadalmi háttérről informál, de az egyetemi karrierpályára ad fontos jelzéseket a változók utolsó csoportja.

19) Az első egyetem kiválasztása, összevetve az 5., 13. és 15. pont regionális összefüggéseivel.

20) Az első egyetemi beiratkozás éve, mely a 17. ponttal összevetve az évkihagyás összefüggéseiről informál.

21) A Kolozsvári Egyetemen eltöltött félévek száma.

Minthogy teljes névvel rendelkező adatbázist kezelünk, az adatbázison belül sajátos kapcsolatokat tárhatunk fel, például testvéreket, vélelmezhető unokatestvéreket, esetleg apa-fiú viszonyokat azonosíthatunk – s természetesen megtalálhatjuk azokat, akik BTK-ra és TTK-ra is jártak.

A kutatás során a kolozsvári humán- és reálbölcsészek elitpozícióba kerülését is megvizsgáljuk, úgy, hogy diplomásainkat összekapcsoljuk egy (az elitkutatás során létrehozott) adatbázissal. Elitkutatásunk eredendő feltevése szerint az egyes korok értékítéletét az egyes személyek fontosságáról nagy reprezentatív lexikonok fejezik ki. A lexi-

konoknak a középosztályok körében tapasztalható sikere mintegy igazolja, hogy a lexikon szerkesztőségek válogatási szempontjai – minden egyedi „méltánytalanság”, illetve a történelem mérlegén jelentéktelennek bizonyult közszereplő indokolatlan szerepeltetése ellenére – az „ismertség”, az „ismerendőség” kritériumait sok tekintetben kimerítik.

Az eddigi, jelentős eredményeket hozó magyarországi történeti elitkutatások – mint például *Bukodi* (1998) *Gergely* (1992) *Hadas*, (2000), *Hajdú* (1996, 1997), *Huszár* (1993) *Kovács I.* (2001) *Lengyel* (1994, 1995), *Müller* (1996), *S. Nagy* (2001), *Szakály* (1998) *Szelényi és Szelényi* (1996), *Takács* (1998) s mások – más logikával jártak el: szakmánként, ágazatonként definiálták az elitbe kerülés kritériumait. Mindkét módszer mellett számos érv szól. A szakmánkénti definíció kiszűri ugyan a lexikonszerkesztőségi döntések esetlegességét, s az esetleges szisztematikus torzítást, de óriási jelentőséget ad a kortárs viszonyokból következő csoportpreferenciáknak, illetve az esetleges személyi torzalkodásoknak. Ha például a tudományos elitet az „MTA tagjai” és „egyetemi tanárok” csoporttal akarjuk definiálni, meghatározó jelentőségű személyiségek (pl. a radikális szociológusok) maradnak ki, viszont teljesen jelentéktelennek bizonyult figurák kerülnek be. Ha egyes szakmai csoportok kutatása a kiindulópont, valószínűleg meg lehet találni azokat a kortárs szerveződések (a nevezett radikálisok esetében pl. a Vörösmarty Akadémiát), amelyek kompenzálják a kortárs hivatalos testületek döntéseit. (Későbbi elemzéseinkben az elit teljesebbé tételének ezt az útját fogjuk követni.) Ha azonban az „ismertségi elit” egésze a célcsoport, ez az út nem tűnik járhatónak. A lexikonra alapozott elitkiválasztás előnye továbbá, hogy a különböző szférák elitjeit egymással összemérhetővé teszi.

Számos érdekes korai magyar lexikonkísérlet volt. Ezeket azért nem használtuk kutatásunk forrásaképpen, mert vizsgált korszakunk a modern Magyarország, az 1800-as évek első kétharmadában megjelent lexikonokban azonban természetes okoknál fogva a hazai modernizáció szempontjából kulcsfontosságú nemzedékek még nem lehetnek benne – még kevésbé lehetnek benne a Kolozsvárott 1870-es évektől diplomát kapók.

A korszak szempontjából az első érdekes nagylexikon az 1880-as évek első felében megjelent Magyar Lexikon (*Somogyi*, 1879–1882; tizenkét kötetben). Ezt a művet nem vettük számításba, mert már a kortársak részéről oly sok bírálat érte, hogy kérdésesnek tekinthető, hogy tulajdonképpen kinek az álláspontját, ízlésvilágát tükrözi a lexikoncím-szavak összeállítása.

A 90-es évek hatalmas produkciója, a Pallas Nagylexikon sokak szemében máig a legkiválóbb magyar nagylexikon. A *Gerő Lajos* által 1884-ben alapított Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság vállalkozásában 1893–1897 között jelent meg a Pallas Nagy Lexikon tizenhat – a Magyar Nagylexikonnál lényegesen nagyobb – kötetben. Azt, hogy az elitet a kortársak szemében reprezentálja, illetve, hogy releváns tudást tükröz, két inputból és három outputból állapíthatjuk meg. Input-tényező, hogy a lexikon szerkesztőbizottságában a tudományos elit nagyobb mértékben képviseltette magát, hogy többet költöttek a kiadásra, mint bármely korábbi hasonló vállalkozásnál, s hogy minden korábbinál hosszabb, 16 vaskos kötetből álló alkotásról van szó. Output-tényezők – azaz társadalmi elfogadottságra utaló jelzések –, hogy a lexikon 22 ezer példányban fogyott el (vagyis minden tizedik érettségizett családfőre jutott egy kötet), illetve hogy a Révai Lexikon kiadásának megakadásakor – 1916–1918-ban – komoly könyvpiaci igény jelent

meg a Pallasra, s hogy az 1990-es években a magyar piacon elsőként ez a lexikon jelent meg digitálisan (1998).

A következő csoportot, a századforduló elitfogalmát a Révai Nagylexikon dokumentálja. A 20 kötetet, 17 000 oldalt, 113 millió betűt tartalmazó Révai Nagylexikon 1910-től jelent meg (ebből 1916 májusáig 14 kötet, majd 1920 és 1926 között jelent meg a 15–19. kötet).

A Révai Nagylexikon pótkötetei, melyek a húszas, illetve harmincas években jelentek meg, a nemzetiségpolitikai szempontból oly fontos 1910-es években felbukkant elit-tagokról szólnak, illetve a Trianon által több részre osztott elit pályáját mutatják be. (A 20. kötet, az 1927-es kiadású pótkötet 940 oldalt tett ki a 19. kötet végéhez kapcsolva megjelent néhány oldallal együtt. Az 1935-ös pótkötet 856 oldal lett.) Az input ebben az esetben a Pallas teljes szellemi vagyona, az egyik legnagyobb magyar könyvkiadó teljes kapacitása, s a tudományos elit Pallas-hoz hasonló méretű bevonása. Az output elemeket – azaz az elfogadottság jelzéseit – sorra véve: A Révai az első világháború előtt 26 ezer előfizetővel rendelkezett. Az előfizetők elégedettségét jellemzi, hogy amikor a kiadó, attól tartva, hogy a befejezés reménytelen, a kötetek visszavásárlását ajánlotta mind a 26 ezer előfizetőnek, ezzel mindössze 150-en éltek. 1948-ig mintegy hivatalosan is ez volt „a” nagylexikon – annak ellenére, hogy a két háború között komplett nagylexikonok jelentek meg, például Dante (Új Lexikon, 1936), Gutenberg (1931), s főképp a már második világháború éveibe is belenyúló Új Idők Lexikona (1936–1942). A Révai – a hatvanas évek elején megjelent, leginkább az ötvenes évek tudományos kutatásaira támaszkodó Új Magyar Lexikon (1959–1961) kisebb terjedelmének és néhány év múltán marxista körökben is dogmatikusnak tartott szellemiségének köszönhetően – a kilencvenes évekig a közép- és felső középosztályok fő referencia-lexikona maradt. A Révai a rendszerváltás-táji reprint konjunktúra idején ismét megjelent, a 90-es évek óta pedig digitalizált formában is létezik (1999). A rendszerváltás utáni első nagylexikon-sorozatát Révai Új Lexikona (1996–2006) néven volt érdemes megjelentetni – ez önmagában bizonyos tekintélyt kölcsönözött a sorozatnak.

Az általános lexikonok mellett két sajátos szempontú lexikont is elitreputációs alapnak tekintettünk: a kétkötetes Keresztény Magyar Közéleti Almanachot, mely 1939-es kiadási időpontjával olyan kortársak lexikonaként szolgált, amely nemcsak a két háború közötti, de az 1918-at megelőző évtizedeknek is alapvető forrása, bár a második zsidótörvény évében készülvén az elit jelentős részét kizárja érdeklődési köréből. (A húszas évektől jelentek meg kisebb terjedelmű kortárs lexikonok, mint pl. a Ki kicsoda (1937), illetve a Magyar Társadalom Lexikonja (1931). Külön kötet jelent meg a határon túli magyar kortársakról.) A másik – ezt kiegészítő – sajátos válogatást a Zsidó Lexikon biztosítja, mely 1929-es kiadási dátumával az izraelita vallású és kikeresztelkedett kortársak páratlanul gazdag gyűjteménye, de a dualizmus korának is fontos forrása. Az *Újvári Péter* szerkesztette lexikon az 1990-es években reprint formában is megjelent (*Újvári, 1929/1999*), majd digitális kiadása is elérhetővé vált (*Újvári és Nagy, 2000*).

Természetesen azokról a személyekről sem feledkezhettünk meg, akik a korszakban, illetve az azt közvetlenül követő évtizedekben megjelent lexikonokban nem szerepeltek, de a történelem mérlegén súlyosnak bizonyultak. A történelem mérlegének szerepét a *Kádár*-korszak talán legtárgyilagosabb lexikonára, a Magyar Életrajzi Lexikonra (1967–

1981) és a rendszerváltás után hasonló címen megjelent pótkötetre (1994) bíztuk. A hatvanas évek végén lezárt kétkötetes életrajzi lexikont tíz évvel később a teljes művet 150%-os méretűre bővítő pótkötettel látták el, amelyet a rendszerváltás után egy ugyanakkora kötet követett – így mintegy 3500 lexikonoldalról van szó.

E lexikonok természetes hibája egyfelől, hogy a Kolozsvári Egyetem – később romániai (esetleg szerbiai) karriert befutott – figuráit nem (illetve csak magyar nemzetiségi kontextus esetén) emeli be a válogatásba. A másik hiba, hogy a Magyar Életrajzi Lexikon válogatási elve az volt, hogy csak meghalt személyt tartalmazhatott. Elvileg tehát van annak kockázata, hogy valaki 1895 körül megszületett, 1917–1918-ra (adatbázisunk utolsó évére) beiratkozott, a harmincas évek közepéig vagy végéig nem csinált olyan karriert, amely indokolta volna, hogy bekerüljön az akkori lexikonokba, s noha a későbbiekben elitpozícióba került, magas kort megérve az 1991-ig meghaltakat tartalmazó Magyar Életrajzi Lexikonba mégsem kerülhetett be. A későbbiekben e hiba korrigálását úgy kíséreljük meg, hogy a 90-es években s a 2000-es évek elején megjelent és élőket is tartalmazó – az ezredforduló történetírásának értékítéletét, fontosságítéletét hordozó, ezáltal a Magyar Életrajzi Lexikon körét egyébként is bővítő – Magyar Nagylexikonból (1993–2004) az 1918 előtt születetteket is beválogatjuk. A másik torzító körülmény, hogy e lexikon tényleges történelmi-társadalmi súlyuknál sokkal nagyobb arányban szerepeltet munkásmozgalmi szereplőket, különösen a befolyásának csúcán is csak néhány száz tagot számláló illegális kommunista párt aktivistáit – a párt összetétele okán azonban a kolozsvári diplomások közül kiválasztandó elit problémáját ez alig érinti.

A személyek körét nem kívántuk ugyan a *Gulyás-* és *Szinnyei-*féle lexikonok minden szereplőjével tovább bővíteni (e két lexikont éppen teljességi ambíciója miatt nem tekintettük az elit *kiválogatása* szempontjából mérvadónak), de a már egyébként is beválogatott személyekre nézve felhasználtuk az információikat. A magyar írók élete és munkái *Szinnyei József* (1925–1929) szerkesztette sorozat, elvileg minden hazai írástudó életrajzát tartalmazza, első köteteiben a századfordulóig, utolsóokban az első világháborúig. Ezt folytatta és egészítette ki a közben felbukkantakkal *Gulyás* (1939-1944/1990-) hasonló című lexikona, első köteteiben a harmincas évek végéig; kéziratban maradt, s napjainkban fokozatosan megjelenő későbbi köteteiben azon jóval túl.

A kolozsvári egyetemi diplomások elitpozícióba került részéről – amennyiben a lexikonok ebben segítenek – néhány újabb tulajdonságot (foglalkozásokat, külföldi tanulmányutakat, doktori címeket, halálozási időpontokat, publikációs számokat) tudhatunk meg.

Ebből az igen gazdag programból jelen tanulmányunkban csak egy kis részt tudunk megvalósítani – a felekezeti szempontot vonjuk elemzés alá.

A hallgatók felekezeti összetétele

A kolozsvári humán- és reálbölcsház történetének közel fél évszázada alatt beiratkozott közel négyezer hallgatónak egy-egy harmada tartozott a római katolikus és kálvinista felekezethez, nyolcada lutheránus volt, s a maradékon a kis létszámú unitárius és izraelita felekezet hívei osztoztak. A két görög rítusú felekezet hívei kis létszámúak vannak jelen. 3986 esetről van szó, de minthogy vannak közöttük, akik BTK-ra és TTK-ra is

jártak, valójában ennél valamivel kevesebb személyről beszélhetünk (1. táblázat). (A nyers adatokat lásd *Karády és Nagy, 2007a; 2007b.*)

1. táblázat. A BTK és TTK hallgatóinak felekezeti megoszlása a Kolozsvári Egyetemen (N=3986)

<i>Felekezet</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
Nincs adat	127	3,2
Római katolikus	1354	34,0
Görög katolikus	167	4,2
Kálvinista	1375	34,5
Lutheránus	517	13,0
Unitárius	257	6,4
Görögkeleti	72	1,8
Izraelita	104	2,6
Mohamedán	1	0,0
Örménykatolikus	12	0,3
<i>Összesen</i>	<i>3986</i>	<i>100,0</i>

Az már első pillantásra látszik, hogy a kolozsvári BTK-t és TTK-t Magyarország két legnagyobb – s magát a nemzeti öndefiníció szempontjából hagyományosan konkurensnek tekintő – felekezete csak *együtt* dominálja. Az erdélyi egyetem tehát felekezeti szempontból nem rendelkezik domináns arculattal. (Ellentétben Budapesttel, ahol pl. a századfordulón a hallgatóknak majdnem fele római katolikus.) Hasonlóképpen azonnal feltűnik, hogy az az abszolút számban s arányban (a századfordulón a hallgatók negyedére kiterjedő) egyaránt jelentős zsidó részvétel, amely Budapestet jellemezte, Kolozsváron egyáltalán nem jellemző. Még ha feltételezzük is – amit a tanári képzések számaránya igazol –, hogy a zsidó hallgatók inkább orientálódtak a szabad bölcsész pályák, mint a középiskolai tanári pálya felé, a kolozsvári zsidó részvétel akkor is feltűnően alacsonyabb, mint Budapesten. (1349 pesti bölcsészhallgatóból a századfordulón 24,7% izraelita, a 109 kiadott középiskolai tanári oklevél 11%-át adták izraelitának; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1905. 391., 397. o.) Ez a választásuk logikusnak is tűnhet, hiszen a középiskolák nagyobb részét nem közületek, hanem különféle keresztény felekezetek tartották fenn, melyek részben lehetetlenné tették más vallásúak alkalmazását iskoláikban (mint pl. a szerzetesrendek), részben viszont nyilvánvalóan preferálták a saját valláshoz tartozókat (mint a protestánsok). Tekintettel a hazai zsidóság sajátos szerepére és a zsidó asszimilációt és emancipációt ellenző – jobbára katolikus – csoportok megjelenésére a hazai közéletben, a Budapesti Egyetem jellege és arculata (legalábbis eme antiszemita csoportok szemében, s a zsidó hallgatók kisebbségi jelenléte ellenére) kifejezetten a zsidók által meghatározott volt – Kolozsváré semmiképpen sem.

Természetesen a felekezeti tömbök nagyságrendjének értelmezéséhez néhány viszonyszámra van szükségünk, ami azt is mutatja, hogy *az adott felekezeti társadalomrészek eredeti arányszámait tekintve magas vagy alacsony* az adott felekezeti csoport aránya (ennek módszertanáról lásd *Karády, 2000a; 2000b*). Ha a teljes rekrutációs terület felekezeti viszonyaira számolnánk ki a hallgatói részvételt, nyilvánvalóan értelmetlen számokat kapnánk, hiszen az ország leghomogénebben katolikus tömbje, a nyugati felvidék, vagy a szintén erős katolikus többségű Dunántúl olyan messze van, s annyival közelebb van oda Budapest, hogy – minden különösebb felekezeti mérlegelés nélkül – természetellenesnek tekinthetnénk, ha onnan éppolyan arányban jönnének Kolozsvárra, mint Kelet-Magyarországról. De még a Tiszántúlt sem tekinthetjük olyan területnek, melynek minden pontjához közelebb lenne a Kolozsvári Egyetem, mint Budapest.

A felekezeti alul- illetve felülreprezentáció első megbecsléséhez tehát a legésszerűbb *a pusztán Erdélyből jött hallgatók* (a hallgatók közel 60%-a) felekezeti összetételét megvizsgálunk. A 2. táblázatban bemutatott csoportot úgy hoztuk létre, hogy – a születés óta lezajlott területi mobilitást figyelembe véve – a hallgatókat érettségiztető gimnázium helyét tekintettük az erdélyiség biztos mutatójának. Akiknél erről szóló adat nem volt, de az apjuk vagy gyámjuk erdélyi volt, szintén a csoportba kerültek, melybe így már 2233 hallgatót sorolhattunk. Ehhez még hozzávettük azt a 102 főt, akikre egyszerre volt igaz, hogy semmit nem tudunk az iskoláztatás helyéről, illetve a gondviselő lakóhelyéről, de Erdélyben születtek.

2. táblázat. Az Erdélyből jött hallgatók felekezeti megoszlása a kolozsvári BTK-n és TTK-n

<i>Felekezet</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
Nincs adat	31	1,3
Római katolikus	600	25,7
Görög katolikus	105	4,5
Kálvinista	929	39,8
Lutheránus	325	13,9
Unitárius	236	10,1
Görögkeleti	52	2,2
Izraelita	46	2,0
Örménykatolikus	11	0,5
<i>Összesen</i>	<i>2335</i>	<i>100,0</i>

Hogy ezt összevethessük Erdély felekezeti adataival, tudnunk kell, hogy a szorosan vett Erdélyben egyformán nagy, 28–29%-ot képezett a két görög vallás, hívei sorában több mint 90%-ban román anyanyelvűekkel. Hasonlóképpen egyformán nagy, 14–15%-ot jelentett a római katolikus és kálvinista tömb, híveik sorában több mint 90%-ban magyar anyanyelvűekkel. Kis (2,5%) gyakorlatilag tisztán magyar anyanyelvű unitárius népesség van. Elsőprő többségében német anyanyelvű a 8,3%-nyi lutheránus. Egyértelmű

etnikai beazonosítást sokkal kevésbé tesz lehetővé a mindössze 2,3%-os izraelita népesség, melynek 1910-ben háromnegyede magyar, negyede német anyanyelvű.

A hallgatók között tehát a zömmel magyar felekezeti tömböket tekintve négyszeresen felülreprezentáltak az unitárius, 2,7-szeresen felülreprezentáltak a kálvinista, 1,8-szorosan a katolikus hallgatók. Minden országos megfigyelés szerint a kálvinisták és római katolikusok alulreprezentáltak szoktak lenni – úgy tűnik, Erdélyben a magyar mivolt, városi mivolt ezt ellensúlyozza. Ugyanakkor a kálvinista–katolikus különbözőség magyarázatra szorul.

1,7-szeresen felülreprezentáltak a lutheránusok, akiknek nagy része vélhetően szásvárosi német, ami nemcsak hogy indokolja a felülreprezentációt – közismerten polgárosult, fejlettebb népesség lévén –, de még azt is indokolnunk kell, hogy miért marad el ez a reprezentáció a katolikus–kálvinista magyarokétól.

A Budapesti Egyetemen megfigyelhető, s annak számbeli túlsúlya miatt országosan is meghatározó zsidó túlreprezentáció itt egyáltalán nem figyelhető meg – a zsidó hallgatók a népességi arányhoz képest 0,9-szeresen alulreprezentáltak. Ezt ugyancsak magyarázni kell majd.

A görög katolikusok 0,16-os, a görögkeletiek 0,07-es reprezentációs mutatója szerint a románok bölcsészkar-végzési esélye a Kolozsvári Egyetemen kapcsolatban is igen alacsony.

Ezek a nyers reprezentációs számok óriási különbségeket tükröznek. Egy erdélyi unitáriusnak például *ötvenszer* akkora esélye van arra, hogy az erdélyi BTK-TTK hallgatója legyen, mint egy görögkeletinek. Ezeket a nyers reprezentációs számokat azonban többféle értelemben is célszerű finomítani.

Az időtengely

Az egyik finomítási mód, hogy az egyes nemzedékeknél mekkora ez az arány, azaz a különbségek növekvő, vagy csökkenő mértéket mutatnak-e (3. táblázat)? Ha a hallgatók születési éve szerint hozunk létre csoportokat, akkor a római katolikusok aránya folyamatosan csökken, az 1850 körül születetteknek ugyanis négyötöde, a 90-körül születetteknek már csak ötöde római katolikus. Az utolsó nemzedékben ugyanakkor emelkedni kezd a katolikusok aránya. A kálvinisták eredetileg kevesebb, mint harmadrészét, az időszak végére több mint kétötöd-részét jelentették a hallgatóknak. A két nagy magyar nyelvű tömb fokozatosan helyet cserélt. A kálvinisták tehát nem egyszerűen a katolikusoknál nagyobb, hanem növekvő arányban végezték a BTK-t, illetve a TTK-t.

A görög katolikusoknak – bár ingadozóan, de tendenciaszeren – csökken, a görögkeletieknek szinten marad az aránya. Azaz a két román ajkú felekezetből (hasonlóan a magyar ajkúakhoz) a katolikusnak csökken az aránya.

Átmenetileg emelkedik, majd csökken a lutheránusok részvétele.

Egyértelműen emelkedik a zsidók részaránya: olyannyira, hogy a század első háromnegyedében születettek szinte egyáltalán nincsenek jelen az egyetemen, az 1880 körül született nemzedék viszont már közelít a lakossági arányhoz, a következő évtized születései már felülreprezentáltak, az utolsó évtizedben születettek pedig kifejezetten erősen felülreprezentáltak.

3. táblázat. Az Erdélyből jött hallgatók felekezeti megoszlása a kolozsvári BTK-n és TTK-n születési csoportonként

Születési csoport	Nincs adat	Róm. kat.	Görög kat.	Kálvinista	Lutheránus	Unitárius	Görögkeleti	Izraelita	Örménykat.	Össz.	%
1836/ 45		63,6		27,3		9,1				11	0,5
1846/ 55	0,7	41,4	7,9	30,0	3,6	15,0		1,4		140	6,4
1856/ 65		32,7	6,8	35,0	11,7	10,5	2,3		1,1	266	12,2
1866/ 75	1,4	27,0	5,9	34,2	18,5	9,0	2,7	0,9	0,5	222	10,2
1876/ 85	0,5	23,0	2,7	45,4	15,3	8,5	2,2	1,9	0,5	634	29,1
1886/ 95	0,4	20,5	4,0	42,6	14,4	12,5	2,5	2,8	0,3	721	33,1
1896 után		31,0	2,2	42,9	8,7	7,6	2,2	4,3	1,1	184	8,4
Oszlop	10	563	92	888	294	228	48	44	11	2178	100
Összesen	0,5	25,8	4,2	40,8	13,5	10,5	2,2	2,0	0,5	100,0	

Az időtengely tehát azt mutatja, hogy a katolikusok, legyenek azok akár római, akár görög katolikusok, csökkentik részvételüket, vélhetően még Erdélyből is Budapest felé orientálódnak, az egyetem egyre inkább kálvinista jellegűvé válik. A leggyorsabb modernizáció jellemzi az erdélyi zsidóságot, amely néhány évtized alatt a teljes kívülmaradástól a felülreprezentációig emelte arányát. A zsidó alulreprezentáció oka – amit az első egyszerű elemzésben tapasztaltunk – tehát egyszerűen az, hogy viszonylag későn, a századfordulón jutott oda az erdélyi zsidóság, ahol a magyarországi neológ nagyvárosi zsidóság már korábban volt. Ha az első világháború és a Párizs környéki békék nem vetnek véget a liberális Monarchia történetének, az erdélyi zsidóság intellektuális felívelése nyilván töretlenül folytatódott volna.

Az iskolázottak aránya a szülők nemzedékében

A másik finomítási módszer, hogy nem a felekezetek nyers arányszámához hasonlítjuk az arányokat, hanem csak a valamilyen mértékben iskolázott népességnek egy kohorszához, mint potenciális szülőcsoporthoz. Ugyanis – zérusközeli mobilitást feltételezve –, ha a hallgatók aránya az adott felekezeti csoport egy generációval idősebb érettségizettei arányához illeszkedik, már nem beszélhetünk arról, hogy a felekezeti hovatartozás az adott nemzedékben alul- vagy felülreprezentációt hoz létre, pusztán arról, hogy a fennálló egyenlőtlenségeket mintegy kifejezi. Jelentős iskolázási mobilitás, ha egy négy középiskolát végzett ember gyermeke lesz hallgató – ezért: a legalább négy középiskolát végzett apai korosztály felekezeti arányainak megvizsgálásával a kibocsátó közeg legtágabb körét hozhatjuk létre (4. táblázat).

Az iskolai végzettséget részletesen csak az 1910-es népszámlálásnál mérték, a korcsoportos adatokat akkor sem publikálták, de ezek a korcsoportos adatok ma már egy forráskiadvány-sorozat révén hozzáférhetőek, illetve hamarosan azok lesznek (Karády és Nagy 2004; megjelenőben). E szerint az 1910-ben 40-50 év közötti korú érettségizettek-

nek durván 30%-a katolikus, amihez szinte pontosan illeszkedik az, hogy az 1900 körül született egyetemistáknak, akik nyilván zömében az ő gyerekeik, szintén 31%-a katolikus. Az apakorú érettségizetteknek 20–22%-a kálvinista, ehhez képest a kálvinisták reprezentációja a hallgatók között majdnem kétszeres. *Ez alátámasztja az erdélyi egyetem fokozódó kálvinista jellegéről mondottakat.* – A népszámlálás a nyolc középiskolát végzett kategóriába sorolta az érettségivel egyébként nem rendelkező tanítókat, s papszemnáriumot végzetteket. Ez nem jelentéktelen tényező, hiszen a görög katolikus és görögkeleti tanítók, lelkészek és segédlelkészek együttes száma a 2000-et is meghaladja.

A megfelelő korosztályhoz tartozó érettségizetteknek egy-egy tizede görög katolikus, illetve görögkeleti. Ehhez az egy-egy tizednyi érettségizett görögkeletihez görög katolikushoz képest különösen kevés a bölcsészkarra járó ilyen felekezetűek aránya. A humán érdeklődésű görög vallásúakat, pontosan azért, mert apáik zömmel az egyházi szférában foglalkoztatottak, nyilván nagyon nagy arányban elviszi a papképzés.

Míg a kálvinisták és katolikusok kb. ugyanolyan arányt képviseltek a *csak* négy középiskolát végzettek, mint a nyolc középiskolát végzettek között, azaz iskolázottsági alsóközéposztállyal is rendelkeztek, addig a görög rítusokat követők között a csak négy középiskolát végzettek kevesebb, mint feleannyian vannak, mint az iskolázottabbak. Azaz a görögkeletiek és görög katolikusok – ha már iskolázottnak – zömében papok és tanítók lesznek, s eképpen jóval kisebb az iskolázottsági alsóközépréteg. – A népszámlálás a négy középiskolát végzett kategóriába azokat is belesorolta, akik kisközművelőiskolát (azaz csak négy osztályt fenntartó intézményt) végeztek, azokat is, akik főgimnáziumot, vagy főreáliskolát kezdtek el végezni, de negyedik vagy ötödik év után abbahagyták, s azokat is, akik négy (esetleg öt, hat) polgári iskolai osztályt végeztek. Erdélyben 1904–1905-ben a 32 gimnázium és 6 reáliskola mellett 45 polgári iskola is volt (Magyar Statisztikai Évkönyv, 1905, 328). A hat középiskolát végzettek kategóriáját (mely egy igen kis csoport) jelen számítás céljából a négy középiskolát végzettek kategóriájához adtuk hozzá.

4. táblázat. Az egyes felekezetekhez tartozók aránya Erdélyben az apakorú érettségizett férfinepességben 1910-ben

Felekezet	40–44 éves (N=2106)	45–50 éves (N=1951)
Római katolikus	31,4	31,2
Görög katolikus	11,5	11,4
Kálvinista	20,4	20
Lutheránus	16	16,5
Görögkeleti	9	9,2
Unitárius	3,6	4,5
Izraelita	7,6	5,9
Egyéb	0	0,3
Összesen	100	100

A négy, illetve nyolc osztályt végzett csoportok arányának tekintetében éppen az ellenkező vélelethez tartoznak a zsidók. A zsidók esetében ugyanis a csak négy középiskolát végzettek aránya a nyolc középiskolát végzettek arányát kissé meghaladja, tehát relatíve a legszélesebb az iskolázottsági középréteg. A széles alsóközéposztály és a viszonylag széles felsőközéposztály ellenére – mely az összehasonlításra használt korosztálynál azt jelenti, hogy a középiskolázottak 7%-a zsidó – a BTK-s és TTK-s részvétel alig 2%, ez kifejezett alulreprezentációt tükröz.

Az egyes felekezeti tömbök fejlettsége – iskolázottsági szempontból

A harmadik finomítási módszer, hogy az adott felekezetű társadalomrész általános – mondjuk így: generációtól független – „modernségét” tekintjük az egyetemvégzés tolóerejének, mint például a városiasságot, az alfabetizációt, az agráriumból való kiszakadtságot stb.

Elsőként az iskolázottsági kötelezettség teljesítése mint modernizációs mutató szempontjából vizsgáljuk meg az adatokat. Iskolázottsági kötelezettség teljesítése terén a teljes országra nézve megállapíthatjuk, hogy a század utolsó évtizedében a legrosszabb helyzetben a görög katolikus és görögkeleti népesség van: a tanköteleseknek több mint egyharmada nem jár iskolába. Az évtizeden belül a görögkeletieknek kissé javul, a görög katolikusoknak viszont szinten marad az iskolázási mutatója. Az államilag el nem ismert zugiskolák nagy számával, s a keleti ortodox tömbbel magyarázható, hogy a statisztika szerint minden ötödik izraelita gyerek nem járt iskolába. Mindenesetre öt év alatt az eredeti szint 91%-ára esett vissza az iskolába nem járó zsidók aránya – ez a lutheránus mellett a legjobb javulási mutató (v.ö. *Karády*, 2000a, 223f). A kálvinisták és az unitáriusok meglepő módon párhuzamos adattal szerepelnek – mindkét népesség hatodára jellemző, hogy nem teljesíti a tankötelezettséget, s mindkét csoportban enyhe javulás mutatkozik. (Azaz a középiskolát végzett unitáriusok rendkívül magas aránya nem vonja magával az alsó csoportokat.) A lakosság számát tekintve az egyértelműen legerősebb felekezetnél, a katolikusoknál már csak minden hetedik-nyolcadik gyerek nem jár iskolába: de náluk a helyzet romló tendenciát mutat. Egyértelműen a legjobb helyzetet a lutheránus népességnél találjuk, ott ugyanis eleve a legalacsonyabb – a korcsoport egy kilencede – az iskolázottsági kötelezettséget nem teljesítők aránya – s ez egyetlen évtized alatt egy tizedre esik vissza. (Azaz hagyományos kettősség: a kicsiny lutheránus falvak alacsony és a szász városok magas adatai nem teljesen semlegesítik egymást.)

A tankötelezettség teljesítése (bonyolult érdekektől torzított) államigazgatási eredetű adat, az írni-olvasni tudás változása viszont (talán kevésbé torz) népszámlálási adat, amelyből akár önálló monográfia is készíthető lenne, hiszen ezek az adatok állnak rendelkezésre több népszámláláson keresztül, korcsoportosan és településsorosan, nemzeti-ségi és felekezeti bontásban. A felekezetspecifikumokat talán jobban érzékelhetjük, ha az erdélyin kívül az országos helyzetet is megvizsgáljuk (5. és 6. táblázat).

5. táblázat. Az írni-olvasni tudás felekezeti megoszlása az ország népességében az egyes népszámlálások idején (%). Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények (1916), 61. k. 602f.; (1920) 64. k. 174. o.

<i>Felekezeti megoszlása</i>	1880	1890	1900	1910
Római katolikus	395	492	570	638
Görög katolikus	91	135	199	277
Kálvinista	512	584	642	686
Lutheránus	566	648	698	735
Görögkeleti	131	189	269	355
Unitárius	362	482	557	632
Izraelita	571	482	557	632

6. táblázat. Az írni-olvasni tudás felekezeti megoszlása az erdélyi népességben az egyes népszámlálások idején (%). Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények (1916) 61. k. 602f.; (1920) 64. k. 174. o.

<i>Felekezeti megoszlása</i>	1880	1890	1900	1910
Római katolikus	298	405	509	597
Görög katolikus	75	117	177	247
Kálvinista	317	404	409	581
Lutheránus	616	679	732	761
Görögkeleti	108	153	227	311
Unitárius	360	473	544	617
Izraelita	443	541	631	683

Jól látható, hogy 1890-hez képest Erdélyben az *alfabetizáció a leggyorsabb* az eredetileg legrosszabb helyzetben lévő görögkeleti és görög katolikus népesség körében volt: 3,3 illetve 2,9-szeresre nőtt az írni-olvasni tudók aránya. Ugyanakkor a növekedés százalékos mértékét vizsgálva a dualizmuskori iskolázás nagyobb arányban növelte a római katolikusok és kálvinisták (30 illetve 26%), mint a görög katolikusok és görögkeletiek (17 és 20%) alfabetizációját. Azaz: a rendkívül alacsony kiindulópont következtében a döntően (93 illetve 96%-ban) román etnikumú görög katolikus és görögkeleti népesség (amely az erdélyi társadalom mintegy 58%-át tette ki, a két felekezet között fele-fele arányban) önmagához képest robbanásszerűen bővítette írni-olvasni tudását. Az egész populáció lemaradása ezzel együtt a döntően (92 illetve 98%-ban) magyar etnikumú római katolikus illetve kálvinista népességgel szemben (amely összességében az erdélyi társadalom mintegy 29%-át tette ki) tulajdonképpen nőtt.

A katolikusok és az izraeliták országosan látszólag hasonló pontról indulnak, s hasonló pontra érkeznek, de itt tudni kell, hogy a népszámlálások a csak héber betűkkel író, idősebb izraelitákat analfabétaként rögzítették. Ha korcsoportos adatot vizsgálunk, akkor 1910-re már erősen elválnak a katolikus és izraelita népesség: a 20–29 éves katolikusoknak mindössze 891 ezreléke, a hasonló korú zsidó fiataloknak viszont 953 ezreléke volt alfabéta. Ez a különbség szignifikáns (Magyar Statisztikai Közlemények, 1920. 64. k. 178. o.) Erdélyben pedig az izraeliták alfabetizmusa eleve meghaladta nemcsak a 40% körüli katolikus és kálvinista, de az annál 7% ponttal magasabb unitárius népesség értékét is, s ez az előny 1910-re is megmaradt. A zsidók alfabetizációs fölénye – minthogy közel háromnegyedük magyar anyanyelvű – szintén a magyar fölényt erősítette. Egyébként az erdélyi nagyvárosi zsidók szintén több mint 90%-ban magyar anyanyelvűek 1910-re, s a székelyföldi megyékben is 90% körül van a magyar zsidók aránya. Egyedül Beszterce Naszódban vannak többségben a német anyanyelvű zsidók.

Míg Magyarországon elhanyagolható nagyságrendű, addig Erdélyben a zsidókkal kb. azonos méretű az unitárius népesség (2,5% körül). Ők szinte mind magyar anyanyelvűek és erősen iskolázottak, de mint látni fogjuk, ez az unitárius tömegekre közel sem hat egyértelműen.

Országosan a két nagy protestáns felekezet közötti különbség ugyanakkor megőrződik, sőt, ezt az adatot a korcsoportos vizsgálat sem mozdítja meg: a huszonéves lutheránusok iskolázottsága a zsidókhöz, a kálvinistáké a katolikusokhoz kezd hasonlítani. Erdélyben a lutheránusok 87%-a német anyanyelvű, elsősorban a szász városok lakosságát jelenti. Már 1880-ban is 61%-uk írni-olvasni tudó, s ez az adat 1910-re 76%-ra emelkedik.

Az első kérdés tehát, hogy a jelzett aggregátumoknál hogyan áll az írni-olvasni tudás 1910-ben, amikor már korcsoportos adatok is rendelkezésre állnak. Leggyorsabban a zsidók tanulnak meg olvasni, hatévesen már közel harmaduk olvas, a lutheránusoknak csak negyede, a katolikusoknak–kálvinistáknak, sőt a végül magasabb iskolázottságot mutató unitáriusoknak ötöde, a görögkeletieknek és görög katolikusoknak egytizede.

Az egyes korcsoportok felekezetenként eltérő mértékű alfabetizmusa azt jelzi, hogy az írni-olvasni tudás növekedése egyes felekezeteknél megállt, másoknál nem. A lutheránusok a 95% körüli alfabetizációs szintet már az ekkoriban 40–44 éves nemzedéknél elérték, azaz semmivel sincsenek jobb helyzetben az 1910 körüli, mint az 1870 körüli elemista korúak. De ez az alfabetizációs szint már valóban nagyon magas. A katolikusok alfabetizációs szintje 12 és 34 éves kor között állandó: 87–88%-os. A kálvinistáknál már tapasztalhatunk némi fejlődést, a 30 és 40 közöttiek alfabetizációs szintje 80, a 15–30 éveseké 85, a 12–14 éveseké közel 90%-os.

Sokkal egyértelműbb fejlődést láthatunk a görög katolikusoknál, ugyanis a 30–35 év közöttieknek alig több mint harmada írástudó, de ez évről évre nő, s a 12–14 éves korcsoportban immár túllépi az ötven százalékot. A görögkeletiekénél már a 30–34 évesek értéke elérte ezt az értéket, a következő kohorszok 55% körül stabilizálódtak, a 12–14 évesek hatvan százalék fölé nőttek.

E számokat összevetve az egyes évtizedekben megfigyelhető felekezeti felülreprezentációs adatokkal, még inkább kidomborodik a kálvinista felülreprezentáció, hiszen az elemi iskolázottságban lokálisan is jobban áll a katolikus népesség.

A tény, hogy a zsidók viszonylag kevésbé képviseltetik magukat az egyetemen, tulajdonképpen egy magasabb polgárosodottságra – lassan építkező iskolázási stratégiára – utal, arra, hogy a zsidó népesség iskolázottsága fokozatosan nő: igen széles alfabetizmusra, kiterjedt négy középiskolai, s növekvő nyolc középiskolai végzettség épül, s ezt a növekedést követi – a fokozatosság elvét betartva – a felsőfokú végzettség növekedése.

Néhány további modernizációs mutató

Míg az alfabetizmus mértékét közvetlenül is befolyásolja a felekezethez tartozás – tekintettel a zömében felekezeti kézben lévő iskolarendszerre, a hittantanulás és egyéb szöveg tanulás közötti kölcsönhatásokra, valamint a vallási intellektualizmus és a világi intellektuális pálya választásának valószínűsége közötti kölcsönhatásokra –, addig egyéb modernizációs mutatók – foglalkozás, településszerkezet stb. – szempontjából az anyanyelv, az etnikai eredet bizonyosan fontosabb, mint a vallás, ezért a háttértényezőket most részben anyanyelvi adatokkal fogjuk kifejezni. (Már az írni-olvasni tudás kapcsán is fogalmazhattunk volna úgy, hogy Erdélyben a román gyerekek alfabetasága 56%-os értékével jelentős hátrány a 80%-os magyar értékkel szemben, azaz 1,42-szeres a magyar fölény.) A harmadik finomítás továbbgondolásaként következzen néhány modernizációs jelzés.

A térségben 306 ezer kereső magyar férfi van, közöttük 174 ezer őstermelő, viszont kerekén 500 ezer román, és közülük 424 ezer az őstermelő. Azaz a magyaroknál 44, a románoknál 16% a *nem mezőgazdasági* népesség. E csoport arányában tehát több mint két és félszer „fejlettebb” a régió magyar népessége, mint román népessége. Hasonlóképpen a településszerkezeti és foglalkozási hierarchiában is sokkal nagyobb magyar fölényt tapasztalhatunk. Anélkül, hogy most e faktorokat egyenként végigvizsgáljunk, több mint hipotézis, hogy a román népesség iskolázottsági, településszerkezeti, foglalkozási, vagyoni hátrányához képest a román gyerekek másfélszeres alfabetizációs hátránya eltörpül. (Magyar Statisztikai Közlemények, 1912. 56. k., 712–780. o.; 1920. 61. k., 286., 310., 338., 582., 514., 536. o.)

Ugyanakkor a magyar és román elit összetételében mutatkozó különbségről sem szabad elfeledkeznünk: Erdélyben a kereső magyar családfők 0,447%-a, a kereső román családfők 0,454%-a talált megélhetést egyházi pályán (Magyar Statisztikai Közlemények, 1906. 16. k., 200. o.). A települési egyenlenségeket, a különböző egyházak különböző funkcióit nyilván nem lehet figyelmen kívül hagyni. De az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a románok papokkal való ellátottsága, miközben minden másban hátra maradnak, *tizedszázalékos arányra* megegyezik a magyarokéval.

Figyelemre méltó, hogy a román értelmiség igen kis százaléka merészkedik csak a szabadpiaci értelmiségi foglalkozások mezejére. Nemcsak az egyetemi végzettséget igénylő ügyvédi, orvosi, gyógyszerészeti pálya nem kedves a román értelmiségnek, de azok a foglalkozások sem, amelyekhez nem szükséges magas iskolai végzettség. Alig találhatók meg a nevelői, korrepetitóri pályán, ami annak a jele, hogy még kevésbé hajlamosak a biztos tanítói pálya elhagyására, mint a magyar nemzetiségű tanítók. Nem túl népszerű körökben a gyógyszerészeti pálya sem. A századforduló Erdélyében csak néhány román hírlapíró és szerkesztőt találunk: a számos román sajtóterméket *nem hi-*

vatásos nemzetiségi újságírók állították elő, hanem ebben is meghatározó szerephez jutottak az iskolarendszerhez és az egyházzal egyaránt kötődő értelmiségiek (Magyar Statisztikai Közlemények, 1912. 56.k., 490., 514., 530., 554., 578., 594. o.). A románok a tanítói és a lelkészi állás mellett a közigazgatási természetű állásokat, továbbá az egyházi szolgálathoz kötődő tisztviselői pozíciókat preferálták.

Van azonban még egy tényező: az iskolázott nemzetiségi tisztviselők egy része a felső társadalmi osztályba kerülve feltehetően „nemzetiséget váltott”, azaz erre irányuló presszió nélkül is magyarnak mondta magát. Természetesen – a helytörténeti mélyfúrás lehetőségét leszámítva – lehetetlen annak megítélése, hogy egy személy élete különböző szakaszaiban minek mondta magát. Mégis a felekezetiesség – regionálisan, ezen belül pedig a románok esetében – bizonyos támpontot jelent, hiszen a vallás megváltoztatásának (lévén, hogy ez egy nehézkes *adminisztratív* aktus) kisebb a valószínűsége, mint a nemzetiség megváltoztatásának, minthogy az utóbbi népszámlálási *deklaráció* kérdése.

Nézzünk néhány adatot, mintegy jelzésül, amelyek alapján mindezt számolni lehetne. Erdélyben 1900-ban 54 román agrárgazdasági tisztviselőt találunk. A 753 magyarhoz és a 96 némethez képest ez a szám alacsony. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a görög katolikusok és görögkeletiek együttes száma – az erdélyi gazdasági tisztviselők között – 65, az arány már javul valamelyest. De ez egyben azt is jelenti, hogy a gazdasági tisztviselők közül 1,2-szer többen vannak azok, akikre a „román vallások” jellemzők, mint ahányan románként mondják magukat. (A görög katolikus magyarok száma Erdélyben elhanyagolható, a rutének pedig rendkívül iskolázatlanok, német közegben nem is nagyon merül fel a görög katolikus–görögkeleti felekezet: így a hibázás veszélye nélkül „eredetileg román” jelzővel illelhetjük a görög katolikus és görögkeleti értelmiségieket is. – Magyar Statisztikai Közlemények, 1912. 56.k., 490., 514., 530., 554., 578., 594. o.)

Még feltűnőbb ez az ipari tisztviselőknél. Ők a magyarosodás központjaiban, a városokban laktak, és közülük csak 42-en mondják magukat románként és ketten ruténként, viszont 53 görögkeletit és 26 görög katolikusot találunk ebben a foglalkozási ágban, így itt 1,79-szeres a különbség. Tehát nem tagadható ugyan, hogy a magyaroknak nagyságrendileg nagyobb az esélyük a magángazdaságban tisztviselői pozíció elérésére, mint a románoknak, de ez az előny bizonyíthatóan kisebb, ha leszámítjuk azokat, akik feltehetően saját életük során asszimilálódtak a magyarsághoz, valamint azokat, akik (eredetileg nyilván román) görögkeletiek vagy görög katolikusok voltak (vö. *Katus*, 1979. 1153. o.).

Hogy itt spontán és nem erőszakolt asszimilációról van szó, az is mutatja, hogy a *közalkalmazottaknál kisebb arányban történik nemzetiségváltás*. A közigazgatásban (a 4127 magyarral szemben) 652 román és 5 szerbet alkalmaztak. Ugyanebből a népességből 339 görögkeleti és 421 görög katolikus. Azaz a jellegzetesen szerb és román vallást követő értelmiségiek csak 1,16-szor annyian vannak, mint akik ezt nevezik meg nemzetiségüknek is. Az egyházi szolgálatban viszont, ahol a nemzetiség tagadására egyáltalán nincsen motiváció, az 1368 magyarral szemben 2271 román található. Ebben a szférában 1139 görögkeleti és 1157 görög katolikus dolgozik. Azaz a két „tipikusan román” valláshoz tartozók száma a román nemzetiségűeknek csak 1,011-szerese. (Ez a kis különbség akár abból is adódhat, hogy mégis ide vetődött egy görög katolikus magyar). Hasonlóképpen, a nagy százalékban egyházi tulajdonú oktatásban 2749 magyarral szemben

1664 a román, 882 görög keleti és 845 görög katolikus. Itt az előbbi arány 1,037, alig valamivel nagyobb, mint az egyházi szféra esetében (Magyar Statisztikai Közlemények, 1912. 56. k., 742., 750. o.).

A fenti számok alapján bizonyítottnak tekinthetjük, hogy a modern városi foglalkozást űző értelmiségiek egyfelől kisebb arányban románok, mint a hagyományos foglalkozásokat űzők, s azok is, akik feltehetően eredetileg románok voltak, nagyobb arányban asszimilálódnak.

Másfelől tudnunk kell azt is, hogy a gazdasági értelmiségben, akár a közszférához, akár az egyházi szférához viszonyítva, magas a szintén (egy generációval korábban valószínűsíthetően jiddis, illetve német anyanyelvű) asszimilálódott izraeliták aránya. A gazdasági tisztviselők körében csak 101 izraelita van, de az ipari tisztviselők sorában a román vagy románból asszimilált nyolcvan fő eltölpül az 1100-nál több magyar és 670 német tisztviselőhöz képest, akikből összesen 750 az izraelita vallású. Ha azt feltételezzük, hogy mind a 750 izraelita magyar anyanyelvű (ami nem olyan képtelenség, hiszen a városi zsidók 90%-a magyar anyanyelvű, s közöttük nyilván még inkább magyar anyanyelvűek az iskolázottabbak), akkor a maradék 3–400 keresztény magyar ipari tisztviselő a román gyökerűnek számítható kb. 80-nak csak 4–5-szöröse.

A fenti számításból láthatjuk, hogy modern foglalkozási ágak a nemzetiségi, etnikai, felekezeti csoportok kiemelkedő fontosságú asszimilációs pontjai. Nem az iskola, nem az oktatáspolitikai asszimilálta őket, hanem az iskolázott közeg, a mindennapi munkájuk stb. A románok BTK-s, illetve TTK-s alulreprezentációja tehát ezen adatok függvényében értelmezendő.

BTK és TTK hallgatóinak különbözősége – egy további elemzési lehetőség

Ha a BTK és TTK rekrutációját összehasonlítjuk, néhány sajátosság azonnal feltűnik.

1. A természettudományi karon másfélszer annyian vannak a zsidók, mint a bölcsészkaron. Ezt könnyen magyarázhatjuk a modern természettudományok és a gazdaság közötti erősebb kapcsolódási pontokkal.
 - 1.1. Ezt a következő hipotézis igazolásával támaszthatjuk alá: a zsidók magasabb arányban jönnek-e apjuk foglalkozását vizsgálva reálszférából, városi közegekből?
2. A lutheránusok 1,1-szer inkább kedvelik a TTK-t, mint a BTK-t.
 - 2.1. Első hipotézisünk szerint a polgárosultabb, iparral, kereskedelemmel, műszaki tudományokkal, reáliákkal inkább foglalkozó lutheránus városiakok attitűdjéhez a reáltudományok választása erősen illik.
 - 2.2. A német anyanyelvű – s a századfordulón éppen szerény asszimilációs ambíciókat mutató – szász polgárság tartózkodik a tökéletes magyar nyelvűséget követelő magyar szaktól s a szász identitással némiképp szembenálló késődualizmus kori magyar történelmi identitással való azonosulást megkövetelő történelem szaktól.
3. A római katolikusok 1,3-szor jobban, s ennek komplementereként a hasonló méretű tömböt alkotó kálvinisták 0,7-szer kevésbé kedvelik a természettudományi kart.

- 3.1. Feltételezhetjük, hogy a konfesszionálisitáshoz jobban kötődő humán ágazatok iránt érdeklődő hallgatók számára (főképpen nyilván a történelem és magyar szakra jelentkezők, de a nyelvek szimbolikus kódrendszere miatt, még az élő idegen nyelveket tanulók számára is) fontosabb választási szempont volt az egyetemek távoli felekezeti kötöttsége: azaz az erdélyi és Erdélyhez viszonylag közel élő kálvinisták számára Budapestnek mint bölcsészeti központnak a vonzereje kisebb volt. Azaz, egyszerűbben fogalmazva: a BTK-választást erősebben befolyásolja a különböző egyetemek egyes felekezeti csoportok tudatában élő felekezeti jellege, mint a TTK-választást.
4. A görögkeletiek 1,2-szer inkább választották a TTK-t.
 - 4.1. Önmagában a román, szerb anyanyelvűség a bölcsészkar relatív diszpreferálásához vezethet. Kontrollcsoportként a görög katolikusok szolgálhatnak, akik épp annyira preferálják a BTK-t, mint a TTK-t. Érdemes tehát megvizsgálnunk, van-e olyan körülmény, mely az Erdélyben közismerten egyformán kevésbé magyar anyanyelvű csoportok között ilyen különbséget teremt
 - 4.2. A görögkeleti papképzés vélhetőleg elvonja a humán érdeklődésű görögkeletieket, a természettudósoknál ilyen hatás nem érvényesül.

A nem erdélyiek konfesszionális összetétele a Kolozsvári Egyetemen

Természetesen a két kolozsvári kar nem csupán Erdély, de potenciálisan a keleti országrész egyeteme volt (7. táblázat). Míg Erdélyben minden ezer lakosra jutott egy BTK-s vagy TTK-s hallgató, addig a Tisza bal partjáról, azaz a Tiszántúlról minden hat-ezredikre. Bár szintén közeli terület a Tisza-Maros köze, innen csak minden 15 ezredikre. A két szomszédos terület közötti különbségre egy fontos hipotézis adódik: a Tiszántúlon nemcsak hogy magas a kálvinisták aránya, de itt van a kálvinizmus centruma, Debrecen is. A legfontosabb gimnáziumok feltehetően éppen tanári pályára predesztinálják diákjaikat – a Tisza-Maros közén viszont alig élnek kálvinisták.

A Budapestet is tartalmazó Duna-Tisza közéről vagy a keleti felvidékről, a Dunántúlról származók esetében csak minden tízezredikre jut egy itteni egyetemista. A két legtávolabbi országrészről még kevesebben érkeznek: a nyugati felvidék esetében minden 15 ezredik, Fiume esetében minden 25 ezredik lakos került ide egyetemre.

Hipotézisünk az volt, hogy a születési hely közelsége azért hathat ilyen relatíve csekély mértékben az egyetem választására, mert az egyetemi hallgatók nagy része apjuk fiatal felnőtt korában született, s az apák a hivatali előrehaladás vagy a társadalmi mobilitás következtében a későbbiekben lakóhelyet változtattak, s feltételeztük, hogy e lakóhely már közelebb van Kolozsvárhoz. Minthogy az apa, illetve az eltartó lakóhelyét sokkal nagyobb arányban ismeretlennek találtuk, mint a születési helyet, ezt a „közelmúltbeli lakóhely” adatot kiegészítettük a középiskolázás helyére utaló adattal. A kép szinte egyáltalán nem változott meg. Ha viszont az ismeretlen születésre, lakhelyre és iskolázási helyre vonatkozó adatokat kivonjuk a megfigyelésből, némiképp (59-ről 61,3%-ra) emelkedik az erdélyiek aránya. (Fentebb már ezzel az erdélyi csoporttal számoltunk.) Körülbelül ugyanilyen mértékben csökken a lakosság számhoz képest eleve nagyon alacsony részvétellel rendelkező Dunántúliaké.

7. táblázat. A Kolozsvári Egyetem hallgatóinak születési helye

<i>Születési hely</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
Nincs adat	156	3,9
Duna bal partja	145	3,6
Duna jobb partja	319	8,0
Duna-Tisza köze	360	9,0
Tisza jobb partja	203	5,1
Tisza bal partja	400	10,0
Tisza-Maros köze	136	3,4
Királyhágón túl	2260	56,7
Fiume város és ker.	2	0,1
Horvát-Szlavonország	4	0,1
<i>összesen</i>	<i>3985</i>	<i>100,0</i>

A kálvinisták minden országrészből felülreprezentáltak: a Dunántúlról, a Nyugati felvidékről, illetve a Duna-Tisza közéről jövők körében kb. kétszeresen, a Keleti felvidék és Tiszántúl lakosai körében mintegy másfélszeresen. Minél távolabb vagyunk Erdélytől, annál nagyobb a hallgatók körében a kálvinista felülreprezentáció aránya, annival illogikusabb, hogy a katolikusok Budapest helyett Kolozsvárt válasszák. A sorból az Erdéllyel szomszédos Tisza-Maros szöge lóg ki háromszoros kálvinista felülreprezentációjával. Csakhogy e területen a görögkeleti szerbek rendkívül magas arányban laknak, ha tehát a felülreprezentációt csak a térségben élő magyar nyelvűekhez kalkuláljuk, a felülreprezentáció szintén mintegy másfélszeressé válik.

A Kolozsvárott doktorált és más módon elitbe került hallgatók felekezeti összetétele

Felekezet és tanulmányi kitűnőség

Ha nem pusztán a jelenlétet, hanem a tanulmányi kiválóságot vizsgáljuk, a BTK-TTK elitjének kétségtelenül azokat a diákokat kell tekintenünk, akik doktori címet szereztek (8. táblázat). Ők az Erdélyből jött hallgatók mintegy tizedét tették ki.

Ez azt jelenti, hogy a katolikusok mintegy 1,2-szeresen felül-, a kálvinisták 0,8-szorosan alulreprezentáltak eredeti egyetemi népességarányukhoz képest. Vagyis: a kálvinisták számára a Kolozsvári Egyetem mint természetes beiskolázási lehetőség, a katolikusokhoz képest inkább rendelkezésre áll, de az egyetemen belül – az erdélyi katolikusok erőteljesebb polgárosodottságának hű tükréként – már megfordul az arány. A kis számok miatt nem olyan nagy jelentőségű ugyan, de megemlítendő, hogy a görögkeletiek és görög katolikusok, illetve az izraeliták egyaránt másfélszeresen felülreprezentáltak a doktorok között. Nyilván a „ha már egyetemre megy” a fiú – azaz: ha a családi stratégia a tanulást részesíti előnyben a tradicionális utakkal szemben egy világi iskolázást hagyomá-

nyosan diszpreferáló közegben –, akkor már érdemes a doktori címig eljutnia. (Illetve fordítva: csak azok mennek egyetemre, akik átlagosan ambiciózusabbak és tehetségesebbek, mint kálvinista, katolikus magyar társaik.)

8. táblázat. A doktori címet szerzett hallgatók a BTK-TTK-n

<i>Születési hely</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
Nincs adat	1	0,4
Római katolikus	70	30,4
Görög katolikus	14	6,1
Kálvinista	76	33,0
Lutheránus	33	14,3
Unitárius	21	9,1
Görögkeleti	6	2,6
Izraelita	7	3,0
Örménykatolikus	2	0,9
<i>Összesen</i>	<i>230</i>	<i>100,0</i>

A vizsgálódás kiterjesztése az elitcsoportra

A vizsgálódás következő logikus és még mindig felekezeti alul-felülreprezentációval kapcsolatos lépése az, hogy megállapítsuk, kik, illetve hányan kerültek be a Kolozsvári TTK-ról illetve BTK-ról az elitbe (9. táblázat). Noha a lexikon-elit teljes egészében feldolgozásra került, technikai okoknál fogva pillanatnyilag csak egy részét, a G-től P-ig tartó szakaszt (11 300 elittag) vetettük össze a kolozsvári hallgatói névsor G-P szakaszával. Feltételezzük, hogy a G-P szakaszon és a teljes népességben egyforma arányokat találunk. Úgy tűnik, az itteni hallgatóknak mintegy 6–6,5 %-a a lexikon-elit tagjává válik.

9. táblázat. Az elitbe jutottak felekezeti összetétele (%)

<i>Felekezet</i>	<i>Kolozsvári Egyetemről jövők</i>	<i>Kolozsvári Egyetemről jövő erdélyiek</i>
Római katolikus	36,0	34,5
Görög katolikus	2,7	0
Kálvinista	44,1	45,5
Lutheránus	7,2	3,6
Unitárius	6,3	12,7
Izraelita	3,6	3,6

A magyarországi lexikon-elitbe kerüléshez az erdélyi egyetemre járt kálvinistáknak nagyobb esélyük van, mint az odajáró katolikusoknak – vélhetőleg azért, mert a katolikus elitpozíciókat a budapesti végzetek nagyobb eséllyel foglalják el, illetve az elitpozíció szerzésre predesztinált katolikus csoportok eleve inkább Budapestet választották. Az erdélyi lutheránusok esélye az elitbe kerülésre kicsi, nyilván azért, mert német anyanyelvűek révén a nemzeties rekrutációjú lexikonban kevésbé bukkantak föl, fiatalabb csoportjaik pedig Trianon után nem jöttek Magyarországra, s így az itteni lexikonok esetleges teljesítményeiket már nem veszik számba. A magyarországi lutheránusok viszont már jobban állnak, de épp csak elérik reprezentációs szintjüket.

A görögkeletiek és görög katolikusok állnak a legrosszabbul: az Erdélyből jöttek gyakorlatilag nincsenek jelen az elitben, Magyarországról is kevesen. Ez részben az elitképző tényezők románokkal szembeni közömbösségével, részben a mobilitás objektív törvényeivel magyarázható – az elitbe kerülést tekinthetjük egy következő mobilitási lépcsőnek, melytől az alacsonyabb iskolázottsági szintről induló görögkeleti illetve görög katolikus románok eleve távolabb álltak.

A zsidók elitbekerülési valószínűsége viszont kb. másfélszerese hallgatói arányuknak, felülreprezentáltak az unitáriusok is, közülük különösen az erdélyiek.

A tény, hogy a doktorok katolikus többségűek voltak, a lexikon-elit viszont kálvinista többségű, nyugodtan magyarázhatjuk azzal, hogy az egyetemen belüli – tudományos teljesítményalapú – kiválasztással, kiválasztódással ellentétben a lexikon-elitek olyan politikai, közéleti, irodalmi, művészeti elitcsoportokkal egészülnek ki, ahol a doktori címnek kisebb, a konfesszionális kapcsolatoknak (konfesszionális kapcsolatoknak) viszont nagyobb a jelentősége. Mindez még egy hosszabb elemzés tárgya lehet.

A konfesszionális megoszlás elemzéséből tehát egy mindinkább kálvinista központként funkcionáló humán és reálbölcsészkar képe áll előttünk, ahol – legalábbis az első világháború környékére – az erdélyi zsidók is felülreprezentáltak vannak jelen, a szász polgárság és a felemelkedő román középrétegek pedig nyilvánvalóan diszpreferálják az intézményt.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az OTKA támogatásával készült. A szerző köszönetet mond az adatfelvételt elvégző *Lucian Nastasanak*, továbbá *Karády Viktornak* és *Biró Zsuzsanna Hannának* a szöveggel kapcsolatos tartalmi megjegyzéseikért.

Irodalom

- Andorka Rudolf (1979): Az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi összetétele, 1898–1942. *Statisztikai Szemle*, 57. 2. sz. 176–197.
- Asztalos József (1932): *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben*. Stephaneum, Budapest.
- Bukodi Erzsébet (1998): A tudományos elit anyagi és mobilitási viszonyai. In: Kolosi Tamás, Tóth István György és Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. TÁRKI, Budapest. 200–215.

- Új Lexikon* (1936). Dante–Pantheon, Budapest.
- Gergely Jenő (1992): *A katolikus egyházi elit Magyarországon, 1919–1945*. ELTE, Dabas-Jegyzet Kft., Budapest.
- Gulyás Pál (1939-1944/1990-): *A magyar írók élete és munkái*. Akadémiai Könyvtár, Argumentum Kiadó, Budapest.
- Gutenberg Nagy Lexikon I-9*. (1931). A Nagy Lexikon Kiadóhivatala, Budapest.
- Hadas Miklós (2000): Diszpozíciók és társadalmi reprodukció. Adalékok a Ludovika Akadémia történet-szociológiai vizsgálatához. In: Spéder Zsolt és Elekes Zsuzsa (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó, Budapest. 349–367.
- Hajdu Tibor (1996): Nemesi tisztikarból polgári tisztikar. *Történelmi Szemle*, **38**. 4. sz. 341–368.
- Hajdu Tibor (1997): A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. *Századok*, **131**. 6. sz. 1223–1264.
- Huszár Tibor (1993): Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit. 1920–1943. *Valóság*, **36**. 2. sz. 20–38.
- Karáczy Viktor (2000a): Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867–1944). In: Nagy Péter Tibor (szerk.): *Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Budapest. 209–232.
- Karáczy Viktor (2000b): Jewish Over-Schooling Revisited: The Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900–1941). *Yearbook of the Jewish Studies Programme, 1998/1999*. Central European University, Budapest. 75–91.
- Karáczy Viktor (2002a): A kolozsvári egyetem medikusai a magyar orvosi piacon (1872–1918). *Educatio*, **11**. 2. sz. 237–252.
- Karáczy Viktor (2002b): Szegregáció, asszimiláció és disszimiláció. Felekezetek az elemi iskolai piacon (1867–1942). *Világosság*, **43**. 8–9. sz. 61–83.
- Karáczy Viktor és Nagy Péter Tibor (2004): *Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.
- Karáczy Viktor és Nagy Péter Tibor (megjelenőben): *Educational Inequalities and Denominations. Database for Transsylvania, 1910*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.
- Karáczy Viktor és Nagy Péter Tibor (2007a): *A kolozsvári bölcsészek történet-szociológiája. II. kötet*. Keresztáblaanyag. WJLF, Budapest
<http://www.wesley.extra.hu/kolbolcs/indexkolbolcs.htm>
- Karáczy Viktor és Nagy Péter Tibor (2007b): *A kolozsvári természettudósok történet-szociológiája. II. kötet*. Keresztáblaanyag. WJLF, Budapest.
<http://www.wesley.extra.hu/kolterm/indexkolterm.htm>
- Karáczy Viktor és Nastasa, L. (2004): *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty*. Ethnocultural Diversity Resource Center. Cluj és CEU Press, Budapest, New York.
- Katus László (1979): A népesedés és a társadalmi szerkezet változásai. In: Katus László (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1119–1163.
- Keresztény Magyar Közéleti Almanach* (1939). Pátria, Budapest.
- Ki – kicsoda? Kortársak lexikona* (1937). Béta, Budapest.
- Kovács I. Gábor (1990): *Elit-bibliográfia*. ELTE, Budapest.
- Kovács I. Gábor és Kende Gábor (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit közép-szintű iskoláztatása. *Korall*, **2**. 3–4. sz. 170–187.
- Laky Dezső (1930): A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 86. kötet.
- Lengyel György (1994): A magyar gazdasági vezetés professzionalizációjának két hulláma. *Szociológiai Szemle*, **4**. 3. sz. 3–14.

A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja (1872–1918)

- Lengyel György (1995): A gazdasági elit szegregációja és lakásviszonyai (1920–1940). *Budapesti Negyed*, 8. 127–136.
- Magyar Életrajzi Lexikon* (1967–1981, 1994). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar Nagylexikon 1-19.* (1993–2004). Akadémiai Kiadó, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1984* (1895). Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1903* (1904). Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1905* (1906). Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 16. kötet* (1906). *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása: 8. rész. Közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 56. kötet* (1912). *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: 4. rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 61. kötet* (1916). *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: 5. rész. Részletes demografia.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 64. kötet* (1920). *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: 6. rész. Végeredmények összefoglalása.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar Társadalom Lexikonja* (1931). Magyar Társadalom Lexikonja Kiadó, Budapest.
- Müller Rolf (1996): Konferencia az elitről. *Századok*, 130. 5. sz. 1307–1314.
- Nagy Iván (1857–1868): *Magyarország családai czímerekkel és nemzedéki táblákkal I-XII.* Freibisz István, Pest.
- Pallas nagy lexikona 1-16* (1893–1897). Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- Pallas nagy lexikona* (1998). Arcanum, FolioNET Kft., Budapest.
<http://mek.oszk.hu/00000/00060/#>
- Révai nagy lexikona 1-21* (1910–1935). Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest.
- Révai nagy lexikona 1-21 hypertextes* [cd-rom] (1910–1935). Multimédia Holding, Budapest.
- Révai Új Lexikona 1-18* (1996-2006). Babits Kiadó, Szekszárd.
- S. Nagy Katalin (2001): *Őnarcképek. A művész szerepváltozásai.* Corvina, Budapest.
- Somogyi Ede (1879–1882, szerk.): *Magyar Lexikon.* Rautmann Frigyes, Budapest.
- Szakály Sándor (1998): A Magyar Királyi Honvédség főparancsnokai (1921–1945). *Új Honvédségi Szemle*, 52. 1. sz. 1–22.
- Szelényi Iván és Szelényi Szonja (1996): Elitcirkuláció vagy elitreprodukción. In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás és Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996.* TÁRKI, Századvég, Budapest. 475–500.
- Szinnyei József (1925-1929, szerk.): *A magyar írók élete és munkái.* Lantos R. T., Budapest.
- Takács Károly (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle*, 8. 1. sz. 139–148.
- Új Idők Lexikona 1-12* (1936-1942). Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest.
- Új Magyar Lexikon 1-6* (1959-1961). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Újvári Péter (1929/2000, szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon.* Budapest, Makkabi.
- Újvári Péter és Nagy Péter Tibor (2000, szerk.): *Zsidó Lexikon.* Magyar Elektronikus Könyvtár,
<http://www.zsidlex.extra.hu>

Nagy Péter Tibor

ABSTRACT

PÉTER TIBOR NAGY: THE DENOMINATIONAL BACKGROUND OF THE STUDENTS
OF THE HUMANITIES AND SCIENCE FACULTIES OF THE
UNIVERSITY OF KOLOZSVÁR/CLUJ/KLAUSENBURG (1872–1918)

Located in Transylvania, one of the most multi-denominational regions of Europe, the University of Kolozsvár/Cluj/Klausenburg had 4000 students graduating from its Humanities and Science faculties in the period under examination. The ratios regarding the religious background of these graduates are: one third Roman Catholic; one third Calvinist, one eighth Lutheran, and the rest were affiliated with the small Unitarian Protestant and Jewish denominations of the region. Members of Eastern churches (Greek Catholic and Greek Orthodox) were also present in small numbers. The principal means of estimating the under- or over-representation of religious denominations in the student body was analysing the religious composition of graduates from Transylvania only (almost 60% of graduates). Concerning the mainly Hungarian denominations, Unitarians were four times over-represented among graduates, Calvinists 2.7 times, and Catholics 1.8 times. In national surveys, Calvinists and Roman Catholics tended to be under-represented, but it seems this was counter-balanced in Transylvania by the urban nature of the ethnic Hungarian population. Lutherans were over-represented by a factor of 1.7. Most members of this group were Transylvanian Saxons living in German-speaking towns. An over-representation of Jewish students, which applied to both Budapest University and the country as a whole (on account of the sheer number of students attending Budapest University), could not be observed here. Indeed, Jewish graduates were under-represented by a factor of 0.9. The representation indices for the Greek Catholic population (0.16) and the Greek Orthodox population (0.07) effectively demonstrate that Romanians had little chance of graduating from the faculties examined. The analysis of temporal changes in the denominational composition of the student body reveals that Catholics – both Roman and Greek – reduced their participation over time, perhaps turning away from Transylvania in favour of Budapest. As a result, Kolozsvár University became increasingly Calvinist. Transylvanian Jews underwent the most rapid process of modernisation, progressing from almost total exclusion to over-representation. The reason for Jewish under-representation – as shown by the initial survey – was that Transylvanian Jews lagged behind Hungary's urban Neolog Jewish communities. Similar over- and under-representation data demonstrate the *differencia specifica* of the Faculty of Humanities vs. the Faculty of Science, the differences regarding the social background of non-Transylvanian students, the success at the doctoral level, the recruitment of the elite, etc.

Magyar Pedagógia, **106**. Number 1. 5–28. (2006)

Levelezési cím / Address for correspondence: Nagy Péter Tibor, Professzorok háza, Felső-
oktatási Kutatóintézet 1146 Budapest, XIV Ajtósi Dürer sor 19.